

Козловська Є. А.

аспірант, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ВПЛИВ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО НА РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОЇ ТЕМАТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У даній статті розглянуто роль Д.Яворницького у розвитку козацької тематики в українському образотворчому мистецтві; наведено приклади впливу вченого на появу та удосконалення окремих художніх творів історичного жанру.

Ключові слова: Дмитро Яворницький, образотворче мистецтво, козацька тематика.

Аннотация. Козловская Е. А. Влияние Дмитрия Яворницкого на развитие казацкой тематики в украинском изобразительном искусстве конца XIX – начала XX ст. В данной статье рассмотрена роль Д. Яворницкого в развитии казацкой тематики в украинском изобразительном искусстве; приведены примеры влияния ученого на появление и усовершенствование отдельных художественных работ исторического жанра.

Ключевые слова: Дмитрий Яворницкий, изобразительное искусство, казацкая тематика.

Annotation. Kozlovskaya E. A. Dmitro Yavornitskiy's role in the development of cossack thematics in Ukrainian fine art in the end of XIX – the beginning of XX. The article is devoted to D. Yavornitskiy's role in the development of cossack thematics in Ukrainian fine art in the end of XIX – the beginning of XX. The author analyzed examples of scientist's influence over appearance and improvement of the pictures of historical genre.

Key words: Dmitro Yavornitskiy, Fine art, Cossack thematics.

Надійшла до редакції 08.09.2011

Постановка проблеми. Коло національно свідомої української інтелігенції наприкінці ХІХ – початку ХХ століття було досить вузьке: представники мистецтва і літератури, науковці і театральні діячі тісно спілкувалися між собою. В такій ситуації вплив окремих яскравих особистостей відігравав значну роль у появі козацьких сюжетів у живописних та графічних творах. І серед ряду меценатів, вчених, етнографів особливо виділялася постать Дмитра Яворницького. Видатний вчений, літератор, громадський діяч, що більшу частину свого життя присвятив збереженню пам'яток козацької доби та її дослідженню, неодноразово надихав як знаних майстрів, так і молодих художників-початківців братися за зображення історії рідного краю.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження творчих зв'язків Яворницького з мистецькою українською елітою, що дозволить більш повно висвітлити причини появи козацької тематики у творчості окремих художників, та аналіз ролі вченого у пробудженні інтересу митців до сюжетів з історії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя та творчість Яворницького як історика та суспільно-культурного діяча досить ґрунтовно досліджена. Його контакти з багатьма представниками художньої культури висвітлено у ряді наукових праць, зокрема, багатолітнє спілкування з І. Репіним – у статті Шаповала І. та ін. Об'єктивні дані отримуємо з опублікованої епістолярної спадщини Яворницького та Репіна. Про творчість деяких художників, у чиєму творчому доробку зустрічалася козацька тематика (І. Репін, С. Васильківський, та ін.) видано ряд ґрунтовних монографій і розвідок, про інших (М. Струнніков, Ю. Михайлів) – досить мало інформації. Однак, як правило, у цих працях роль видатного вченого у появі козацьких сюжетів у мистецькому доробку митців не акцентується. Окремих публікацій про вплив Яворницького на художнє життя України не існує. Таким чином, постає необхідність об'єктивного аналізу ролі Яворницького у розвитку історичного жанру в українському образотворчому мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Результати досліджень. Наукова та громадська діяльність вченого-історика Яворницького була важливим фактором у збереженні і розповсюдженні знань про події української давнини. Серед безумовних його заслуг перед громадськістю – продовження справи О. Поля, чия колекція старовини стала основою Катеринославського історичного музею. Фактично все своє життя Яворницький присвятив примноженню музейного фонду, за його сприяння він поповнився цінними пам'ятками козацької доби.

Слідкував історик і за сучасним йому культурним життям. Як непересічна, цікава людина, він був бажаним гостем в середовищі української та російської інтелігенції. І при цьому Яворницький вмів зацікавити співрозмовника своєю улюбленою темою – козацчиною. Палко закоханий у минувшину, він надихав своїм прикладом інших цікавитися українською історією та

етнографією, брати участь у збереженні старовини. Епістолярна спадщина науковця, спогади, та інші джерела інформації дозволяють прослідкувати і оцінити роль Яворницького в українському мистецькому житті. Зокрема, безсумнівним є його участь у створенні багатьох живописних творів з козацької тематики – вчений зацікавлював митців своєю улюбленою темою, підказував сюжети творів, допомагав їм цінними порадами як знавець минувшини.

Дізнавшись, що Ілля Репін (1844-1930) працює над полотном «Запорожці пишуть листа турецькому султану», Яворницький всіляко підтримував намір художника створити достовірну ілюстрацію козацького життя – підбирав для нього книги з козацької тематики, ознайомив його з власною колекцією зброї, одягу, музичних інструментів, люльок, колекцією фото, що були пов'язані із запорожцями. З допомогою вченого Репін знайшов багатьох натурщиків, що позували йому для майбутньої картини [14, 51]. І надалі у письмовому спілкуванні Яворницький продовжував заохочувати друга створювати твори, пов'язані із запорозькою тематикою. У листі від 27 вересня 1910 року він просив митця прислати хоча б «один мазок пензля» для музею, підкреслюючи, що найбільш підходящим для центра Запоріжжя був би ескіз із життя запорожців. Яворницький зазначав: «крім того, запорожці не раз надихали Вас, і тепер, як здається мені, надихають, і тому б Ваш подарунок був би висловленням поваги до славного низового лицарства...» [9, 42]. До самої смерті Репіна вчений підтримував інтерес митця до козацьких сюжетів, допомагаючи йому порадами і матеріалами: «Для Вашої майбутньої картини я надсилаю Вам декілька фотографічних місць, де колись була колиска славних лицарів... Я вірю, що Ви ще міцні духом, ... і козацька сила у Вас ще не ослабла і Ви подаруєте Вашим землякам нову картину «Запорожці в Січі перед війною» [2, 209]. Твори Репіна, присвячені запорожцям, назавжди ввійшли в скарбницю світової культури, не в останню чергу завдяки унікальному поєднанню яскравого живописного таланту виконавця та енциклопедичної глибини знань консультанта.

Вміння Яворницького образно та експресивно передавати події історії знайшло втілення у спільній роботі з двома визначними українськими митцями – Сергієм Васильківським (1854-1917) та Миколою Самокишем (1860-1944), результатом якої став альбом «З української старовини» (1900), що містив високохудожні ілюстрації та текст науковця. Зазначимо, що вже у 1885 році Яворницький високо оцінив праці Васильківського, який ще під час навчання в Академії мистецтв зацікавився історичною тематикою. У «Київській старовині» було надруковано відгук Яворницького про творчість молодого художника: „Это «щирая», талантливая душа! Съ какою глубокою любовью онъ относится къ своей родинѣ! Съ какимъ живымъ интересомъ встрѣчаетъ всякій проблескъ стремленія к добру у своихъ земляковъ!...Благородный сынъ Украйны, трудись, и благодарная мать воздасть тебе сторицею! ...перенесись отъ настоящаго въ далекое прошлое твоей родины, и ты найдешь там и вдоховеніе,

и богатейшій матеріал для твоей художественной кисти» [16, 187]. Як показав подальший творчий шлях Васильківського, (що до кінця життя розробляв козацьку тематику, зокрема, змальовуючи образ козака у степу), митець прислухався до цієї поради.

У творчому доробку Самокиша, близького друга Васильківського, значна частина робіт присвячена козацькій тематиці – це захоплення великою мірою було зумовлене впливом спілкування з Яворницьким. Епістолярна спадщина вченого містить листи митця, що засвідчують роль Яворницького як надхненника і критика низки творів, виконаних у 1930-32 рр. [1, 247]. Художник виконував ескізи до картин «Як козаки рушають в похід з Сечі на поляків», «Як козаки одбивають ясир» [1, 247], «Бунт на Січі», «Морський бій» [1, 251]. Остання картина розкриває незнану раніше грань таланта майстра – зображення морського бою було новим явищем у його творчій біографії. У полотні, незважаючи на це, відчутна професійність виконання, детальна продуманість композиції.

Одним з видатних українських митців, у чиєму творчому доробку – ілюстрації до «Козаки і море» Д. Мордовця (1898), «Проводи на Січ» (1898), графічні малюнки з запорозької тематики, є Опанас Сластіон (1854-1933). Для ілюстрованої «Історії запорозьких козаків» Яворницький використав малюнки художника: козацькі порохівниці, зображення човнів, тощо [15, 294, 542.]. Сластіон потоваришував з вченим у Петербурзі, неодноразово був присутній на його суботніх вечірках. Маємо інформацію про спільну подорож Україною в 1886 році: Яворницький збирав історичні та етнографічні матеріали, а Сластіон замальовував до альбому «все, що зустрічалось їм з української старовини» [13, 92.]. Тоді ж, під впливом ораторської майстерності друга (Яворницький читав лекції на історико-архітектурні теми, із незмінним запалом та ентузіазмом) у митця виникла ідея щодо видання ілюстрованих «Гайдамаків» Т. Шевченка. [13, 93] Цей задум було втілено у 1886 році – світ побачила майстерно проілюстрована Сластіоном книга, передмову до якої написав Яворницький.

Знакову роль відіграло знайомство з вченим у долі Юхима Михайлова (1885-1935), українського митця-символіста. Херсонське земство, помітивши художнє обдарування юнака, призначило йому стипендію для студювання керамічного мистецтва у Строганівському художньо-промисловому училищі, де він навчався у 1902-1906 році [7, 67]. Зразу ж після його закінчення митець вступив у Московське училище живопису, скульптури і архітектури, а в 1910 році його забрали на службу до Катеринослава. Там він і познайомився з Яворницьким, що поставився по-дружньому до юнака, який не був пристосований до армійських умов. Як згадує його дружина: одного разу в музеї, куди, на прохання письменника, відпускали працювати Михайлова, була Олена Пчілка. Вона, побачивши його малюнки, декілька попросила для свого журналу «Рідний край», а іншим разом художник подарував їй композицію пером «Новорічна рада на Запорозжі» [6, 81]. Наскільки ця інформація

правдива, невідомо, оскільки однойменний твір було надруковано не в «Рідному краї», а в «Дніпрових хвилях» [12, 13.]

На малюнку зображено козацьке військо, що з'юрмилося на площі перед січовою церквою. В центрі – священик та старшини, позаду їх – два довбиші з литаврами, прості козаки розташувалися на деякій відстані півколом. Художник досить умовно малює натовп, позначаючи козаків лише декількома лініями. Більше уваги він зосереджує на одязі та озброєнні декількох козаків з першого плану. Композиція досить статична, їй дещо бракує експресії та більш чіткого трактування сюжету.

У подальшому митець відходить від реалістичності у зображеннях, його твори стають більш символічними, однак тема української історії продовжувала надихати Михайлова. Ідея боротьби за незалежність втілена у його роботі «Загублена булава» (1917). Сам художник так писав про цю картину: «... На першому плані – частина могили. На узбіччі в квітах і траві лежить булава. З булави повипадали камінці, на їх місці чорніє пил. Золото потемнішало, припало землею, але головний рубіновий камінь великою кров'яною краплею горить на сонці і неначе говорить про ту запеклу боротьбу, в якій ми загубили волю-булаву.» [8, 142]. Скоріш за все, картина «Загублена слава», виконана пастеллю у 1920 року є авторським повторенням цього твору. Митець ретельно вимальовує трав'яний покрив могили – білі пухнасті кульбабки, степові трави, ніжно-салатового кольору. На горизонті клубочаться білі хмари, що неначе огортають дальній курган. Тема змарнованої волі, за яку билися прадіди, чиї славні діла не в змозі оцінити їхні ж нащадки, відображена і у творі «Зруйнований спокій» (1916). Серед розораного степу височіє оточений квітами курган. У містичному блідому сьайві місяця з нього підіймається білий дим, що формує чіткий контур озброєного вершника з булавою. Привид на верхівці могили заляк як німий докір нащадками за потривожений спокій. Ненасичений, світло-блакитний колорит посилює враження нереальності, потойбічності події.

Товаришування з Яворницьким досить часто різночасно змінювало життєвий шлях митців. Наприклад, Микола Струнников (1871-1945) став учнем Репіна завдяки рекомендації Яворницького і Гіляровського В. [10, 150]. Знайомство з вченим відбулося наприкінці 1890-х років [круглий 33] у домі спільного знайомого – журналіста і письменника Гіляровського, який, будучи палким прихильником живопису, досить тісно контактував з творчою молоддю. Саме його творчість була поштовхом для М. Струнникова до більш глибокого вивчення козацької доби. « Я читав його вірші – згадував художник, – ...через нього захоплювався героями Запоріжжя, поему про яких він в той час писав... в його удалі, енергії, винятковій веселості, коренастій фігурі, було щось, як здавалось мені, від цих запорозьких героїв» [цит за 5, 33]. І це враження митець намагався втілити у живописній формі – зберігся портрет письменника в образі запорозця

1900 року. На полотні зображено Гіляровського верхи на коні на фоні високих гір. Тут ще відчувається брак технічної майстерності виконавця – фігура вершника зображена досить реалістично, а от у зображенні коня є певні огріхи у пропорціях. Однак, незважаючи на ці хиби, загалом картина досить виразна. Гіляровський В. відіграв значну роль у розширенні кругозору М. Струнникова, вмовивши його поглибити освіту. За його порадою митець працював над серією портретів запорозького козацтва [4, 42].

Познайомившись з Яворницьким, художник на все життя зберіг з ним теплі дружні відносини. Значна кількість творів з козацької тематики була створена митцем на прохання вченого. Так, ще у Петербурзі, на дверях кімнати друга Струнников намалював запорозця [11, 42]. Зображено лише одного козака, однак експресивні деталі – страшні вирячені очі, кров з рани на лобі, що стікає струменем вниз, чуприна з вусами, що розвиваються від різкого руху – напрочуд вдало передають атмосферу жорстокого бою.

В 1906 році митець виконав портрет Піддубного І. в костюмі січовика і подарував його Яворницькому [1, 574,]. На картині борець зображений у козацьких синіх шароварах, з оголеним торсом. Рельєфно промальовані розвинені м'язи Піддубного, його постать, що виражає впевненість і спокій, залишає враження епічної могутності. Хоча дещо штучна поза і напружений погляд свідчать про навмисне позування для портрету. Художнику не вдалося досягти тієї безпосередності, щирості, якими позначені його автопортрети у вигляді запорозця.

Один з них (виконаний аквареллю приблизно у 1913 р.) було подаровано Ф. Міронову – хазяїну майстерні по виготовленню рамок, який часто підтримував митця [5, 26]. На малюнку бачимо типового запорозця з вусами і оселедцем, написаного легко і безпосередньо. Дрібні деталі – багато прикрашена люлька, золота сережка у вусі, дещо декоративно розміщені кільця диму від тютюну роблять зображення виразнішим, додаючи йому шарму. Струнников виявляє себе чудовим портретистом – психологом – яскрава індивідуальність людини, зображеної на папері, відчувається відразу. Для семирічної навчальної школи у с. Біленькому, де художник викладав малювання, також було написано автопортрет, дещо видозмінений – «Запорожець з бандурою», що зображує запорозця зі старовинною бандурою [1, 578]. Схожі малюнки, що майже повторювали акварель для Ф. Міронова, отримав у подарунок Яворницький – один виконаний аквареллю, у 1920 році, а роком раніше митець надіслав плакат, намальований клейовими фарбами і досить значний за розміром [1, 577], що відрізнявся від попередніх автопортретів більш яскравими барвами і декоративнішим вирішенням. Чіткі лінії контурів, і об'ємне ліплення обличчя і рук запорозця гармонійно поєднуючись, створювали враження цікавого зразка плакатного мистецтва.

Митець створив ще декілька робіт, присвячених тематиці Запоріжжя для свого друга: розпис стіни в будинку вченого «Тарас Бульба з синами» (1920),

зображення запорожця на верхній кришці скрині, три акварелі «Запорожці» 1919 [1, 575], акварель «Запорозький отаман» (1916). Захоплення козацькою тематикою навіть викликало у Струннікова ідею сміливого проекту – в 1919 році він радився з Яворницьким щодо можливості щодо можливості створення «Майстерні історичного побуту запорожців» в Катеринославі при музеї. Планувалося, що учні будуть виконувати історичні картини, портрети визначних запорожців, розписувати стіни – під керівництвом Яворницького [1, 575]. На жаль, цей проект не вдалось втілити у життя.

Зазначимо, що, незважаючи на відсутність даних про безпосередній вплив Яворницького на творчість таких катеринославських митців як М. Погрібняк (1885-1965) та В. Корнієнко (1867-1904), у творчому доробку яких чимало сюжетів з козацької тематики, можемо припускати, що опосередковано бурхлива діяльність вченого – лекції, музейні екскурсії, друковані видання – мала вплив на зацікавлення цих художників козацькою. На користь цього припущення свідчать такі факти: Погрібняк брав активну участь у діяльності катеринославської «Просвіти», виконував художнє оформлення книг Яворницького, а Корнієнко, за деякими свідченнями, відвідував лекції Яворницького під час навчання в Академії мистецтв в 1889 році. [3, 55].

Висновки. Значення постаті Яворницького у процесі відкриття славних сторінок козацьчини свідчить про важливість особистості у збереженні історичної пам'яті. Фанатизм, з яким вчений захоплювався козацьким минулим, його невтомна діяльність, спрямована на збереження матеріальних пам'яток тих часів, намагання ознайомити з минувшиною якомога більшу аудиторію, особисті зв'язки з представниками мистецької та наукової еліти України і Росії, (та усіма, хто поділяв його пристрасть) – все це мало значний вплив на появу або ж збереження інтересу до козацької тематики у творах відомих митців – І. Рєпіна, С. Васильківського, О. Сластіона, М. Самокиша, Ю. Михайлова, Н. Струннікова та ін. представників українського образотворчого мистецтва.

Література:

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / Упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова. За заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: Арт-Пресс, 2005. – 740 с. – ISBN 966-348-044-0.
2. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова. За заг. ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ: Арт-Пресс, 2005. – 500 с. – ISBN 966-348-039-4.
3. Заремба В. Василь Корнієнко/ Володимир Заремба.- К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1979. – 148 с.
4. Киселева Е. Гиляровский и художники /Екатерина Киселева. – Ленинград: Художник РСФСР, 1965. – 196 с.
5. Круглый И. Николай Иванович Струнников /Игорь Круглый. – Ленинград: Художник РСФСР, 1965. – 67 с.
6. Михайлова Г. Юхим Михайлів /Ганна Михайлова // Юхим Михайлів. Його життя і творчість. 1885-1935. – Нью-Йорк: Видавничий фонд Владики Мстислава, 1988. – С. 65-92.
7. П'ядик Ю. Трагедія митця /Юрій П'ядик // Юхим Михайлів. – К.: Абрис, 1997. – С. 66-69. – ISBN 966-531-013-5.
8. П'ядик Ю. Юхим Михайлів. Життя і творчість /Юрій П'ядик. – К.: Мистецтво, 2004. – 224 с. – ISBN 966-577-062-4.
9. Рєпин и Украина. Письма деятелей украинской культуры и искусства к Рєпину. 1896-1927. / Предисловие и комментарии Б. С. Бутник-Сиверского. – К.: Издательство Академии Наук Украинской СРС, 1962. – 211 с.
10. Рєпин И. Е. Письма к художникам и художественным деятелям /Илья Ефимович Рєпин. – Москва: Искусство, 1952. – 408 с.
11. Родзин Н. Творчество Н. И. Струнникова //Искусство. – 1963. – №5. – С. 36-43.
12. Степовий В. Новий рік на Запорожжі //Дніпрові хвилі. – 1912. – №1. – С. 12-14.
13. Шаповал І. М. В пошуках скарбів : з життя відомого історика Д. І. Яворницького. /Шаповал Іван Максимович. – К. : Радянський письменник, 1963. – 301 с.
14. Шаповал І. Рєпін і Яворницький /Іван Шаповал // Київська старовина. – 1994. – №5. – С. 51-59.
15. Эварницкий Д. И. История запорожских казаков / Дмитрий Иванович Эварницкий. – Москва: Первая женская типография Е.К. Гербекъ, 1900. – Т.1. – 687 с.
16. Эварницкий Д. По поводу картины художника С. И. Васильковского /Дмитрий Эварницкий // Киевская старина. – 1886. – №1. – С. 184-187.